

Tabák Péter:

Üzleti etika Kelet-Közép-Európában – múlt, jelen, jövő

Mottó:

"...bizonyos dolgokat lehetetlen
törvénnyel szabályozni..."

(Arisztotelész: Nikomakhoszi etika)

Politikai rendszerünk pluralizálódásával reflektorténybe kerülnek olyan, korábban háttérbe szorított problémák (pl.: a környezetszennyezés, a participáció, az alkalmazotti jogok, stb.), amelyet nem vagy csak nehezen kezelhetők hagyományos gazdasági–bürokratikus eszközökkel. Ezek ugyanis nagyrészt externális, a hagyományos értelemben vett gazdaságon kívüli hatások, amelyeket eddig nem sikerült sem internalizálni, sem más, gazdaságon kívül eső módszerekkel megfelelően kezelni (a későbbiekben ennek okait részletesebben kifejtem). A hagyományos közgazdaságtan általában csak az áruvilág elemeit, a gazdaság monetizált részét vizsgálja, ezért axiómarendszerébe, vizsgálódási körébe nem férnek bele e kérdések. Így a káros gazdasági hatások kiküszöbölésére új megközelítési módszerek, szemléletek kidolgozása vált szükségessé.

Az alternatív közgazdaságtan különböző irányzatai szélesebben értelmezik a gazdaság fogalmát: emberek, szervezetek és ökoszisztémák kölcsönhatásaként, és fő céljuk az ökológizáció és a humanizáció (Zsolnai 1989, 13-15. o.)

Az alternatív ökonómia egyik fontos irányzata a "business ethics", amely a gazdálkodás során felmerülő etikai problémákra keres megoldást. Ez az irányzat áll írásom középpontjában, amellyel kérdésfeltevéseinek és válaszainak relevanciáját, alkalmazhatóságát vizsgálom a mai Magyarországon.

A business ethics kialakulásáról

A business ethics Észak-Amerikában (az USA-ban és Kanadában) alakult ki, és innen indult hódító útjára a nyugat-európai fejlett országokba is. Mára az irányzat igen elterjedt, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban: 550 amerikai egyetem és főiskola 30%-a alapfokon, 57%-a emelt szinten oktatja a tárgyat (a hasonló kanadai tapasztalatokról. 1. Singh, 1989.), és 1979-re a nagy amerikai vállalatok több mint 70%-ának volt ún. etikai kódexe. A 80-as évek elejétől önálló folyóirat (Journal of Business Ethics) és az 1986-ban az USA-ban alapított Business Ethics Association foglalkozik a gazdasági etika; kérdéseivel. (Chikán 1989)

Mi az üzleti etika tárgya? Mint az alternatív közgazdaságtan egyik irányzata egészen más metaökonómiai alapról indul ki, mint

a hagyományos ökonómia. Más a rendszerszemlélete: a gazdaságot az átfogóbb rendszerrel, a természeti környezettel kölcsönhatásban vizsgálja; más az emberképe: az embert nem egyszerű eszköznek, hanem a gazdasági folyamat végső céljának tekinti (Zsolnai 1987, 27-31., 109-118, o., Zsolnai 1989, 13-15., 41-45. o.), és mindezek miatt eltérő az értékválasztása is.

A hagyományos ökonómiai cselekvés alapjellemezője, hogy elsősorban formális, célracionális és egoista, míg az alternatív közgazdaságtan előnyben részesíti a szubsztantív, értékracionális, altruista tevékenységet (Zsolnai 1987, 27-31. o.). Az alternatív ökonómia és az üzleti etika olyan a társadalomban elfogadott értékeket, normákat kíván kiterjeszteni a gazdaságra, mint a másokért érzett és vállalt felelősség, a természeti környezet megóvása, stb.

A gazdaság ugyanis az újkorban végbement modernizációs folyamatok során kiszakadt korábbi társadalmi beágyazódásából, és önálló, öntörvényű szférává vált. A gazdasági fejlődés káros externális hatásai (pl.: a környezetszennyezés, az elidegenedés) szükségessé tették bizonyos beavatkozást a gazdasági folyamatokba.

A "láthatatlan kéz" szabályozó hatása önmagában, kizárólagosan még a XIX: századi szabadversenyos kapitalizmus időszakában sem érvényesült, ám ebben az ún. "éjjeliőr" állam feladata szinte csak a jogi keretek biztosítása volta. E felfogás mai képviselői (pl.: Milton Friedman) szerint a vállalatnak nem szabad etikai elvekkel foglalkoznia, mert ez gazdasági hatékonyságának romlásával, s így a társadalmi össztermék csökkenésével jár. (A közjót az önérdéküket követő vállalatok, a piaci szabályozás által valósítják meg.) Ez az elmélet tehát – Kormi fogalmával – a piaci koordináció elsődlegességét vallja.

A kormányzatok mindig fontos szerepet játszottak a gazdaság működési kereteinek kijelölésében. A "kormányzat keze" elmélet szerint etikai elveket elsősorban a törvények, szabályozók közvetítenek a vállalat felé. (Itt tehát a piaci és bürokratikus koordináció valamilyen kombinációjáról van szó.) Mint minden elmélet, a gyakorlatban természetesen ez is sérül. Még ha feltételezzük is, hogy a politika tényleg minden esetben a közjó érdekében cselekszik, de legalább is majdnem tökéletes a társadalmi kontroll felette (azaz a társadalom a konszenzus ellenére cselekvő vezetőket képes másokkal felváltani), a vállalatnak akkor is megérheti kibújni a törvények alól, ha ezzel esetleg profitját növelheti.

Az egyre bonyolultabb kapcsolatokból felépülő gazdaságokat a különféle állami szabályozó szervek egyre kevésbé képesek áttekinteni, ellenőrizni. Az információs aszimmetriát (a vállalatok mindig sokkal jobban ismerik saját tevékenységüket, mint a szabályozók) esetleg csökkenteni lehet az ellenőrző apparátusok létszámának növelésével, de a bürokrácia

növekedésével a kontroll hatásossága nem növekszik (lásd a Parkinson-törvényeket). Fontos tehát egy olyan ellenőrző mechanizmus kialakítása, amely alól nem "érdemes" kibújni.

A különböző külső kényszerek és szabályozások általában nem ilyenek. A szabályozás alanyainak (pl.: a vállalatoknak) gyakran a súlyos büntetések veszélye ellenére is megéri a társadalom számára káros tevékenységet folytatni (pl.: a környezetet szennyezni), mert a közvetlen károkat átháríthatják a társadalomra, és a nyilvánosságra kerülés valószínűsége kicsi. Végző esetben pedig ott van még a megvesztegetés lehetősége.

A büntetésnél eredményesebb lehet a jutalmazás, pl.: a környezetvédő beruházások támogatása adókedvezménnyel. Ez a forma már nem tételezi fel az aktorokról, hogy szándékosan "rosszat" cselekszenek, hanem ösztönzi a "jó" cselekedeteket, tehát általában morálisan is kedvező hatású (a "rossz" helyett a "jó" mintáját rögzíti), mint a negatív stimulusok. (A környezetszennyezés problémáinak megoldására tett szabályozási kísérletekről /piacosítási próbálkozások/ a fejlett országokban lásd: Kaderják 1988., Kerekes-Szlávik 1989.)

A külső késztetések azonban jórészt nem a kívánt hatást érik el (az sem ritka, hogy éppen az ellenkezőjét, mint azt a szabályozók szerették volna), mert erősen eltérnek a szabályozók a szabályozandók érdekei. Torzulást eredményezhet a regulátorok információ-hiánya és a két fél eltérő szemlélete, gondolkodásmódja is. (Ez a tárgyalásos módszerek hátránya.)

Nyilvánvalóan kisebb a tévedések, "félrehallások" esélye, ha a cselekvés nemcsak) külsőleg, hanem belsőleg (is) szabályozott, vagyis ha cselekedeteinket saját értékeink, éthoszunk befolyásolja. A business ethics koncepciója a fejlett erkölcsi érzékű, társadalmi és természeti környezetéért felelősséget vállaló ember képén alapszik, sőt a moralitás igényét kiterjeszti a szervezetekre is (Goodpaster-Matthews 1982).

Ez a kiterjesztés szükséges, mert a szervezetelméletből ismert, hogy az organizációk nem egyszerűen tagjaik összességei, hanem szupraindividuális rendszerek. (Erre a jelenségre utal a régi római mondás is: "A szenátorok jó emberek, de a szenátus gonosz bestia.")

"A felelősségnek a szervezetre való kiterjesztése egyszerűen annak a ténynek az elismerése, hogy az egész több, mint részeinek összege. Sok intelligens ember nem alkot intelligens szervezetet. Az intelligenciát strukturálni kell, meg kell osztani és komplex folyamatokban újból egyesíteni kell komplex célok érdekében. A vezetéstudomány rég bebizonyította, hogy a szervezetek tulajdonságai, sikerei és kudarcai olyan jelenségek, amelyek emberek tulajdonságainak koordinálásából erednek, és hogy az ilyen jelenségek magyarázata az egyén szintjén túlmenő elemzési és leírási kategóriákat tesz szükségessé. Az erkölcsi felelősség

olyan tulajdonság, amely éppúgy nyilvánul meg a szervezetekben, mint a szakértelem vagy a hatékonyság." (Goodpaster-Matthews 1982)

A nagy amerikai és kanadai cégek többsége e gondolat jegyében alkotta meg vállalati etikai "törvénykönyveit" (corporate codes of ethics), illetve a különböző szakmák a maguk professional code-jaikat (szakmai etikai kézikönyveiket). (Brooks 1989, Frankel 1989)

Mi az oka a business ethics gyors elterjedésének?

Bár az üzleti etika csírái már az 1940-50-es években megjelentek, viharos gyorsaságú elterjedése a fejlett országokban a 70-es évek közepétől figyelhető meg. Ettől kezdve minden valamire való business school-ban oktatják a tárgyat, és a gyakorlati életben is gyökeret ereszt a paradigma (pl.: a vállalatok felelőssége a humán és természeti környezetért; lásd erről a bhopáli katasztrófa következményeit /Zsolnai 1989, 16-17. o./, a Manville Corp. /azbesztgyártó/ perét vagy a Briarpatch vállalkozások terjedését /Zsolnai 1989, 19-21. o./).

Mivel magyarázható a gazdasági szakemberek. növekvő érdeklődése a téma iránt? Egy tanulmány (Brooks 1989) hat okot sorol fel:

- a szervezeti (vállalati) ténykedés iránti bizalom megrendülését (a bhopáli katasztrófa, az Ivan Boesky-féle tőzsdei botrány, stb. nyomán);
- az élet minőségének. fokozódó előtérbe kerülését, (A fogalom /quality of life/ tágan értelmezendő. Nem egyszerűen a magas szintű fogyasztást és a testi-szellemi egészséget foglalja magában, hanem különböző etikai elvek érvényesülését és a tiszta környezethez való jogot is, leginkább tehát a WHO egészség-definíciójával közelíthető.) Ezt különféle társadalmi (pl.: környezetvédő, fogyasztói, helyi érdekvédelmi, stb.) csoportok egyre erőteljesebben képviselik;
- azt az érezhető társadalmi elvárást, hogy a közjó ellenére cselekvő vállalatok és vezetőik súlyos büntetéseket, és ne enyhe pénzbüntetést vagy megbocsátást kapjanak;
- különleges érdekeltségű csoportok növekvő szerepét a befektetésekben:
  - az intézményi befektetőket (institutional investors) ,
  - az etikai elveket érvényesítő befektetőket (ethical investors),
  - a kisebbségi érdekek megjelenítőit (minority interests);
- mindezek következtében a téma publicitása, irodalma egyre nő (lásd pl. The 100 Best Companies to Work for in America, Ethical Investing, Rating America's Corporate Conscience c. szakkiadványokat);

– ezen okok hatására változik a gazdasági felfogás is: a rövidtávú profitmaximalizálásról (a formális, célracionális, egoista cselekvésről) a hangsúly áthelyeződik a mások (a kockázatvállalók, stakeholders) érdekeit is figyelembe vevő szubsztantív, értékracionális, altruista gazdálkodásra. (természetesen nem válik kizárólagossá, de szerepe megnő.)

Mindezen jelenségek azonban csak felszíni változások, és mögöttük mélyebb okok is kereshetők.

Az 1970-es évekre (különösen az 1973-as kőolajválság után) nyilvánvalóvá vált, hogy az addigi erőforrás-pazarló növekedés nem tartható, egyrészt a meg nem újítható erőforrások szűkössége, másrészt a környezetszennyezős intenzitása miatt. Előtérbe kerültek a környezetkímélő, energiatakarékos technológiák, növekszik az újrafelhasználás (recycling) jelentősége: a fejlett országokban (Gibbons-Blair-Gwin 1989, Frosch-Gallopoulos 1989, MacNeill 1989, Larson-Ross-Williams 1986). A kormányzatok is tudatára ébredtek a környezetszennyezés társadalmi költségeinek, és ezeket igyekeztek a vállalatok számára is érezhetővé tenni. (1972-ben vezették be az OECD tagállamai a PPP-t. /Polluter Pays Principle/, amelynek alapján a vállalatnak az általa okozott szennyezés teljes környezetvédelmi költségét meg kell fizetnie.) Így a költségcsökkentésre való törekvés közvetve, az energiatakarékosság és a környezetvédő beruházások, a később jelentkező helyreállítási költségekhez viszonyítva alacsonyabb ráfordítások révén együtt járhat a vállalatok társadalmi felelősségérzetének növekedésével.

Ezt a tendenciát erősíti a társadalmak értékítéletének változása is. Az anyagi jólét kiteljesedésével már nem a fogyasztás mindenáron való növelése az elsődleges szükséglet, hanem előtérbe más – a Maslow-i szükséglet-hierarchia szerint – magasabb rendű igények, például az egészséges életre vagy az önkiteljesítésre való törekvés.

A fogyasztó nemcsak az ár- és minőségi kritériumok alapján dönt egy termék vásárlásáról, hanem figyelembe veszi annak környezeti hatásait (pl.: egy mosópor foszfortartalmát); illetve a gyártó társadalmi felelősségérzetét is (ehhez a választás szabadsága, a kínálat változatossága szükséges). Komoly társadalmi nyomást gyakorolnak a gazdasági szervezetekre a különféle környezetvédő mozgalmak (az NSZK-ban a Zöldek már a parlamentbe is bejutottak), a helyi érdekekért és diszkriminációmentességért küzdő csoportok. Az USA-ban az ún. Citizen Act (a polgári kezdeményezésről szóló törvény) lehetővé teszi bárkinek, hogy – természetesen komoly bizonyítékok alapján –, perelhessen másokat, például: környezetszennyezés miatt, s a társadalmi mozgalmak e jogi lehetőséget ki is használják. A vállalatoknak: pedig, ha vétkességük igazolódik, a Polluter Pays Principle alapján a teljes helyreállítási költséget meg kell fizetniük. E lehetőség (pontosabban e lehetőség anticipációja) is a felelős döntésre ösztönzi a cégeket.

A II. világháború utáni kelet-közép-európai modernizáció sajátosságai és az "üzleti etika"

A kérdésre, hogy az üzleti etika miért Nyugaton és nem a kelet-európai szocialista országokban alakult ki, a válasz nyilvánvalónak és feleslegesnek tűnik. A továbblépés érdekében azonban szükségesnek tartom az előzmények elemzését.

A II. világháborút követő időszakban a kelet-közép-európai régió egésze a Szovjetunió befolyása alá került katonai, politikai, ideológiai és gazdasági téren egyaránt, s ennek következtében sajátos fejlődési ívet írt le. Mint Kulcsár Kálmán (1990) írja: "...a szocialista társadalomnak az a víziója, amely a kelet-európai fejlődés sajátosságai...és az európai centrum szellemi teljesítményeként született, nyilvánvalóan és szerzői által mindig is a centrum fejlődési tendenciájára épített marxi-engelsi társadalom- és politikaelmélet sajátos találkozásából jött létre, végül is nem szakadhatott el a kelet-európai történelemben kibontakozott fejlődés adottságaitól."

Milyen ideológiai alapértékekre épültek ezek a társadalmak? A II. világháború utáni kelet-közép-európai modernizációk (szovjet mintára) a marxi kapitalizmus-kritikán alapultak.

Kornai (1980 a) négy elvet sorol fel, mint a "szocialista gazdaság etikai elveit". Ezek:

- a szocialista bérezés elve: "mindenkinek munkája szerint" (avagy "egyenlő munkáért egyenlő bért");
- a szolidaritás elve (a gyengébbek segítése);
- a biztonság elve (a társadalom minden tagja számíthat arra, hogy ha bajba kerül, a közösség segít neki);
- az általános érdek elsőbbsége a részérdek felett.

Kornai meggyőzően bizonyítja, hogy ezek az etikai elvek szükségszerűen ellentmondásba kerülnek az általa felsorolt mikroökonómiai hatékonysági elvekkel. Ezek az erkölcsi principiumok az ideológia szintjén tényleg léteznek, azonban csak bizonyos érdekek védelmében használták fel őket. Mint azt Lengyel és Polgár (1980) is kifejtették bírálatukban: nem jelentek meg valós, átfogó értékeként. A politika érdekeinek megfelelően labdázott ezekkel a fogalmakkal, és szükségleteinek megfelelően alkalmazta őket szándékainak alátámasztására.

Helyesebb tehát elvont etikai elvek helyett a gazdaság és társadalom valós működését szemlélni.

Még ha fel is tételezzük, hogy a Komai által leírt négy "szocialista erkölcsi elv" a valóságban is-létezett (és nemcsak ideológiai jelszóként), akkor is nyilvánvaló, hogy csak korlátozottan érvényesülhettek. Az autoritatív politikai rendszer és a központosított tervezőgazdálkodás eredményeként kialakuló hiánygazdaság (leírását lásd Kornai 1980 b) nem tette lehetővé

etikai elvek érvényesítését.

A paternalista állam, miközben az egyén és a vállalatok szabadságát, mozgásterét igen erősen korlátozta, cselekedeteik felelősségét is csökkentette (természetesen bizonyos határok között), hiszen aki parancsra cselekszik, az a felelősséget is továbbháríthatja.

A szocialista vállalat – főleg a direkt tervutasításos rendszerben – igen kevésbé önálló. Az állam az erőforrás-allokációtól a jövedelem elosztásáig szinte mindenbe beleszól, a piacon állandóan érvényesülő hiány pedig nem tesz lehetővé érdemi döntéseket; a vevő nem azt vesz, amit akar, hanem amit kap.

Hiánygazdaságban tehát sem az egyén, sem a vállalat nem tud igazán felelősségteljesen dönteni, mert nincsenek valódi választási alternatívái, és gyakran hiányzik a döntési önállósága is.

A gazdasági és politikai rendszer erősen hierarchikus felépítése folytán a legfontosabb, lényegi döntéseket a legfelsőbb szinten hozták, így a felelősség is itt koncentrálódott. A demokratikus kontroll hiánya folytán azonban e felelősséget nem lehetett számonkérni.

Elvileg természetesen a legfelsőbb gazdasági-politikai vezetés hozhatott etikus döntéseket, azonban a prioritások ismeretében ez nem valószínű. Az erőforrások szűkössége (a megvalósítandó feladatokhoz képest), a kelet-európai országok gazdasági fejletlensége és a fejlett tőkés országok utolérésének igénye a gazdasági-politikai fejlődés deformációjához, problémák egyoldalú, alternatíva nélküli kezeléséhez vezetett. Így vált lehetővé az 50-es évek nehézipar-centrikus, extenzív gazdaságfejlesztése és a monumentális építkezések az 50-es évek Sztálinvárosától a 80-as évek Bős-Nagymarosáig és Tengizéig.

Mivel az erőforrások szinte egészét az anyagi szférára fordították, visszamaradt a tudomány, a szolgáltatások és az infrastruktúra fejlődése. (A "termelő" és "nem termelő" szféra elnevezése és megkülönböztetése is utal erre az állapotra.) Az ember ebben a rendszerben csak jelszavakban volt a végső cél, valójában a növekedés eszközének tekintették. A kreativitás vagy a döntéshozatalban való részvétel nem illett bele a diktatúra sémába, ezért az ilyen törekvéseket elfojtották. Ez az erősen materiális szemlélet, amely még a termelés makroszintű mutatóiban is jelentkezett (az MPS /Material Product System/ elsősorban az anyagi termelés mutatóit veszi figyelembe), nem tette elképzelhetővé az üzleti etika értékeinek, törekvéseinek; így a humanizációnak a kibontakozását.

A gazdaság bürokratikus koordinációjának nehézkességet az irányítók és irányítottak közti informális kapcsolatok és nemhivatalos, etikai típusú koordinációs mechanizmusok enyhítették, mint például az ellátási felelősségre való

hivatkozás, kampányok (az informális; mechanizmusokról l.: Soós 1985). Ez a fajta "etikai koordináció" azonban szankciók és belső érdekelttség hiányában nem lehetett eredményes. A vállalati (különösen nagyvállalati) különérdekek érvényesítési lehetőségei háttérbe szorították a "megfoghatatlan" közérdeket a parciális érdekekkel szemben, és a keletkező közrosszakat (public bads) a társadalomra hárították át.

A "nem termelő" szféra elhanyagolása – aminek hatása csak hosszú távon, évtizedek múlva érezhető (lásd Bródy /1983/ érvelését az oktatási rendszerrel és a tudománnyal kapcsolatban /44. és 91-92. o./), – már mutatja az időbeli diszkontálás jelenlétét, amit a gazdaság hiánygazdaság jellege tovább erősít. Mint Kindler (1985) írja: " ... a létfontosságú szükségletek fenyegetettsége esetén elsősorban erre koncentrálnunk, másképpen kifejezve ez szervezi cselekvéseinket, magasabb rendű szükségleteinket, igényeinket viszont a fenyegetés elhárításáig (vagy a szükséglet kielégítéséig) erősen diszkontáljuk. Következésképpen minél alapvetőbb szükségletek kerülnek veszélybe, annál inkább rövidülnek a távlatok. Szélsőséges esetben mind az egyén, mind a közösség esetleg csak a mindennapi túlélésre vagy a máról holnapra élésre fordítja erőfeszítései túlnyomó részét." Gondoljunk csak a mindennapos beszerzési gondokkal küszködő szocialista vállalatra vágy a kampányokban gondolkodó gazdasági-politikai vezetésre? Nyilvánvalóan háttérbe szorultak a jövőre hárítható környezetvédelmi problémák.

Az 1968-as reform nem hozott lényeges változásokat az etikai elvek, a másokért érzett felelősség érvényesülésében. Fennmaradt a hiánygazdaság, a vállalatok függése a központtól (a nyereség központosítása miatt), az állam paternalista magatartása, a demokratikus kontroll hiánya, a különérdekeiket érvényesítő monopolszervezetek. Ha a formák és fokozatok változtak is, hiányzott az önállóság, és nem volt meg a társadalmi ellenőrzés, ami a felelős döntések szükséges, de nem elégséges feltétele.

Születtek ugyan környezetvédelmi törvények (1973: légtisztasági, 1976: környezetvédelmi) és védett területek, nemzeti parkok egész sorát hozták létre, ám ezek csak "kirakat"-intézkedések voltak a gazdasági felfogás lényege nem változott.

A 80-as évek magyarországi változásai (az átmenet időszaka)

A 80-as évek közepére-végére Magyarországon nyilvánvalóvá vált az ún. "létező szocializmus" válsága, ami gazdasági téren a szocialista vállalatok alacsony hatékonyságú működésében, a fejlett országoktól elválasztó technológiai szakadék (technological gap) szélesedésében, a közrosszak (pl.: a környezetszennyezés) mennyiségének növekedésében nyilvánult meg.

A problémák megoldására tett első lépések főként szervezeti jellegűek voltak (az 1984-es vállalati törvényről l.: Sárközy 1986), a gazdasági működés alapelveit, a tulajdonlást lényegében nem érintették. A vállalati tanácsok ugyan a participáció csíráit jelentették, azonban a tulajdonosi érzés hiánya és a közvetlen anyagi szükségletek (bérérdek) erőssége miatt a hosszú távú gazdasági szemlélet háttérbe szorult.

Az üzleti etika helyzete sem igen változott. Születtek ugyan jogszabályok (környezetvédelmi törvény, rendelet a veszélyes hulladékok kezeléséről, stb.), létrejött a Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium, azonban a közvetlenebbül érezhető, akut gazdasági problémák (pl.: a fizetési és külkereskedelmi mérleg hiánya) háttérbe szorították a hosszú távú érdekeket. Az 1988-tól felgyorsuló politikai változások lehetővé tették a központi akarattól független, azzal gyakran ellentétes érdekű társadalmi csoportok kialakulását és véleményük artikulálódását (főleg az egyesülési és párttörvény megalkotása után). Környezetvédő szervezetek alakultak (a magyar környezetvédő mozgalmakról lásd pl.: Mézes 1988.), és megerősödött a spontán lakossági ellenállás az egészséget és a környezetet károsító beruházásokkal szemben (lásd pl.: az ófalui radioaktív hulladék-temető vagy a gyöngyösi Használt Akkumulátor Feldolgozó esetét, utóbbiról lásd pl.: Juhász 1989.)

A vállalatokra gyakorolt társadalmi nyomás még mindig nem elég erős: a környezetvédő mozgalmak csak most alakultak, és nincs meg egyelőre az eredményes működésükhöz elengedhetetlenül szükséges, a Citizen Act-hez hasonló jogintézmény. Az új magyar alkotmány tartalmazza ugyan az egészséges környezethez való jogot, azonban nincsenek meg a jog érvényesítését segítő törvények.

Még mindig sok a monopolhelyzetben levő nagyvállalat, amelyek közelmúltig jó kapcsolatban voltak a gazdasági-politikai vezetéssel, és az őket ért támadásokat felülről jövő segítséggel tudták kivédeni.

A vállalkozói, illetve a vállalatok és fogyasztók közötti kapcsolatokban sem érvényesülnek még etikai megfontolások. Nagy a gazdasági és politikai bizonytalanság; a hiány, ha csökkenő intenzitással is, de még sok piacon fennáll, és gyakran nincsenek tényleges morális döntési alternatívák a romló anyagi helyzet miatt sem. (Az általában igen drága nyugati importtermékek nem jelentenek reális versenytársat az olcsóbb hazai és szocialista termékeknek, hacsak a vevő nem kényszerül kényszerhelyettesítésre.)

Szükségünk van-e gazdasági etikára?

A címben feltett kérdésre a válasz, úgy vélem, igen. Hiszen úgy is fogalmazhatunk, hogy hagyjuk-e tovább szélesedni a technológiai szakadékot hazánk és a fejlett országok között. (A technológia itt széles értelemben a termelési feltételeket és a környezetet jelenti.)

A gazdasági etika mára, de legalábbis a közeljövőre a gazdasági kultúra egyik elemévé válik. Nélkülözhetetlen lesz a gazdaságot szélesebb rendszerben, a természeti környezettel együtt szemlélni, ha nem akarjuk a gazdasági fejlődés káros mellékhatásaként a természettel egyetemben magunkat vagy utódainkat is elpusztítani.

A gazdálkodás hatékonyságának növelése érdekében is érdemes az embert nem csak mint termelési tényezőt tekinteni, hanem mint morális, gondolkodó, kreatív lényt a döntéshozatalba is bevonni, a participáció lehetőségét megadni (lásd Zsolnai 1989, 135-138. o.), mert a gazdasági döntések az egész társadalom jövőjére hatással lehetnek. Fontos a felelős, a gazdaság társadalmi és természeti környezetét figyelembe vevő transzformáció, nemcsak a jelen, hanem a jövő társadalmainak érdekében is.

Mire van szükség a felelős gazdálkodáshoz"? Nem elegendő, de szükséges a felelősen gondolkodó menedzser és vállalati alkalmazott, nem elégséges, de szükséges a vállalati vezetők etikai képzése, etikai kódex kidolgozása.

Fontos a kormányok felelősségérzete, a vállalati működés jogi kereteinek kimunkálása (pl.: a tisztességes versenyről szóló törvény, monopólium-ellenes törvény), szigorúbb környezetvédelmi törvények meghozatala és azok következetesebb érvényesítése, az állampolgári kezdeményezéseknek a Citizen Act-hoz hasonló biztosítása. A gazdasági feltételekhez tartozik a hiánygazdaság megszüntetése és egy jól működő piacgazdaság megteremtése (a fogyasztó választási szabadságának biztosítása). Végül a legfontosabb a társadalom értékrendjének megváltoztatása: az anyagi értékek helyett az erkölcsiek előtérbe kerülése. E változásnak legalább két fő feltétele van: egyrészt az anyagi jólét növekedése (ne az alapvető szükségletek kielégítése foglalkoztassa az embereket), másrészt az oktatás és a tömegkommunikáció szerepvállalása. A társadalmi-gazdasági és ökológiai rendszerek kölcsönhatásainak, a jövőfelélés veszélyeinek oktatása, a rendszerszemlélet elterjesztése igen fontos lenne.

Ha a felelős gazdálkodás ezen előfeltételei nem valósulnak meg, akkor az ország elmaradása a Nyugattól tovább fokozódik, romlik a természeti környezet állapota, s ezzel együtt a társadalmi közérzet is. Kedvező esetben viszont viszonylag kis költséggel (a jövőbeni többletköltségekhez képest mindenképpen kisebb áldozattal) jutunk a modern technológiákhoz.

Hivatkozások

1. Brooks; L.. J. /1989/: Corporate Ethical Performance: Trends, Forecasts and Outlooks, Journal of Business Ethics 1. szám
2. Bródy A. /1983/: Lassuló idő, Közgazdasági és Jogi, Bp.
3. Chikán A. /szerk./ /1989/: Vállalatgazdaságtan, kézirat, MKKE
4. Frankel, M.S. /1989/: Professional Codes: Why, How and with what Impact, Journal of Business Ethics 2-3. szám
5. Frosch, R. A. - Gallopoulos, N.E. /1989/: Új ipari stratégiák, Tudomány 11. szám
6. Gibbons, J. H. - Blair, P. D. - Gwin, H. L. /1989/: Az energiafelhasználás stratégiái, Tudomány 11. szám
7. Goodpaster, K. E. - Matthews, J. D. /1982/: Lehet-e a vállalatnak lelkiismerete? in: Szemelvények a "Vállalatgazdaságtan" tanulmányozásához, MKKE Vállalaltgazdaságtan Tanszék, Bp., 1989.
8. Juhász G. /1989/: Akkumulált mérég, Heti Világgazdaság 5. szám
9. Kaderják P. /1988/: A természeti környezet és a jólét kérdései a modern polgári közgazdaságtanban, Közgazdasági Szemle 3. szám
10. Kerekes S. - Szilávik J. /1989/: Gazdasági útkeresés – környezetvédelmi stratégiák, KJK
11. Kindler J. /1985/: Rövidülő távlatok, Valóság 7. szám
12. Kornai J. /1980 a/: Hatékonyság és szocialista erkölcs, Valóság 5. szám
13. Kornai J. /1980 b/: A hiány, KJK, Budapest
14. Kornai J. /1983/: Bürokratikus és piaci koordináció, Közgazdasági Szemle 9. szám
15. Kulcsár K. /1990/: A modernizáció és a jog, Akadémia, Bp.
16. Larson, E. D. - Ross, M.H. - Williams, R. H. /1986/: Túl a nyersanyagok korán, Tudomány 8. szám
17. Lengyel L. - Polgár M. /1980/: Gazdasági elvek, etikai elvek – és a valóság, Valóság 9. szám
18. MacNeill J. /1989/: A fenntartható gazdasági fejlődés stratégiái; Tudomány 11. szám
19. Mézes F. /1988/: Környezetvédők, Heti Világgazdaság 52-53. szám
20. Sárközy T. /1986/: Egy gazdasági szervezeti reform sodrában, Magvető, Bp.
21. Singh, J.B. /1989/: The Teaching of Ethics in Canadian Schools of Management and Administrative Studies, Journal of Business Ethics 2-3. szám
22. Soós K. A. /1985/: Tervutasítások, pénzügyi szabályozás, általános elvárások, Gazdaság 2. szám
23. Zsolnai L. /1987/: Mit ér az ökonómia, ha magyar?, Közgazdasági és Jogi, Bp.
24. Zsolnai L. /1989/: Másként gazdálkodás, KJK, Bp.

(Tabák Péter harmadéves hallgató. Ez az írás az 1990-es TDK-konferenciára – a TEK tagjaként – készített dolgozata. A szerk.)